

Övergav Harald Blåtand det gamla Lund?

Av Sven Rosborn

Förra året var de stora rubrikernas år när det gällde skånsk arkeologi. Det i särklass viktigaste fyndet var avslöjandet om den forntida bosättningen i Uppåkra söder om Lund. Fyndet har väckt mycket stor uppmärksamhet och nämnts i samma klass som t.ex. Birka i Mälaren. Tack vare de skickliga danska amatörarkeologer som arbetar på Bornholm kunde arbetet på den sedan länge kända fyndplatsen runt Uppåkra kyrka få mera substans.

Med sina metalldetektorer avsöktes danskarna de översta jordlagren på en stor yta. Fyndmaterialet hittills är överväldigande. Drygt tretusen föremål, merparten i brons men också många i silver och guld har tillvaratagits.

Bosättningen i området sträcker sig från 100-talet e.Kr till 900-talet e.Kr. De dominerande fynd som hittills kommit fram tillhör vikingatiden.

Detta är inte speciellt märkligt eftersom de kommer från områdets övre och följaktligen också yngsta lager. Mindre provundersökningar och borrhningar har klargjort att det på vissa platser inom bosättningsområdet finns mycket tjocka kulturlager, mellan en halv och två meter djupa. Härigenom särskiljer sig den forntida bebyggelsen i Uppåkra klart från andra vikingatida och forntida boplatser, där ju kulturlager i allmänhet nästan helt saknas eller är ytterst tunna. Tolkningen kan endast bli att det i Uppåkra varit frågan om ett mycket tättbebyggt och intensivt utnyttjat område.

Indikationer finns redan nu, trots att undersökningarna endast tagit sin början, på vid vilken tidpunkt som handelsplatsen Uppåkra upphörde. Av påträffade vikingatida mynt är arabiska mynt rikt förekommande. Det yngsta arabiska myntet ärpräglat 959 e.Kr. Däremot saknas helt mynttyper som är vanliga i skattfynd från tiden närmast före och efter år 1000 vilket föranlett forskarna att preliminärt sätta övergivandet till andra hälften av 900-talet. Det torde sålunda inte vara omöjligt, snarare sannolikt, att se Uppåkras försvinnande i samband med att Harald Blåtand (död 986) kanske anlagt Lund.

Harald Blåtand framstår som den store riksdanaren. Från sitt huvudsäte i Jelling i Jylland härskade han över hela Danmark. Det är också kungen som anlägger en mängd stora borgar runt om i sitt rike. Han inför också kristendomen, vilket givetvis

Harald Blåtand döps av den tyske biskopen Poppo. Delar av ett altare från Tamdrups kyrka.

har skett genom kungligt påbud. Gamla kultplatser övergavs och nya kristna centralplatser uppstod. Kanske var Uppåkra en sådan som fick ge vika för det nyetablerade Lund på andra sidan om Höje å.

Det står helt klart att Uppåkra som en ytterst betydande plats för all framtid skrivits in i den svensk – danska arkeologins historia. Men vad representerar egentligen denna bebyggelse? Tyvärr ligger övergivandet av Uppåkra strax före tidpunkten för det skrivna källmaterialet införande – och tolkningarna kommer därför också att bli spekulationer, hur mycket som än grävs fram vid kommande utgrävningar. Vi ska titta lite på de historiska pusselbitar som här kan komma i fråga.

Uppåkra och köpingeorterna

Vill man göra sig en bild av var Skånes centralbygder fanns för tusen år sedan kan man använda sig av den bild som tätheten på placeringen av de medeltida kyrkorna ger. Eftersom kyrkorna har legat tätt i rikt befolkade områden bör de ge en klar indikation både på bebyggelsemönstret och på innevånartätheten i slutet av vikingatiden.

År 1989 publicerade författaren en analys av kyrko-tätheten i Danmark – Sverige men redan tidigare fanns resultaten från Skåne klara, se karta sidan 4.

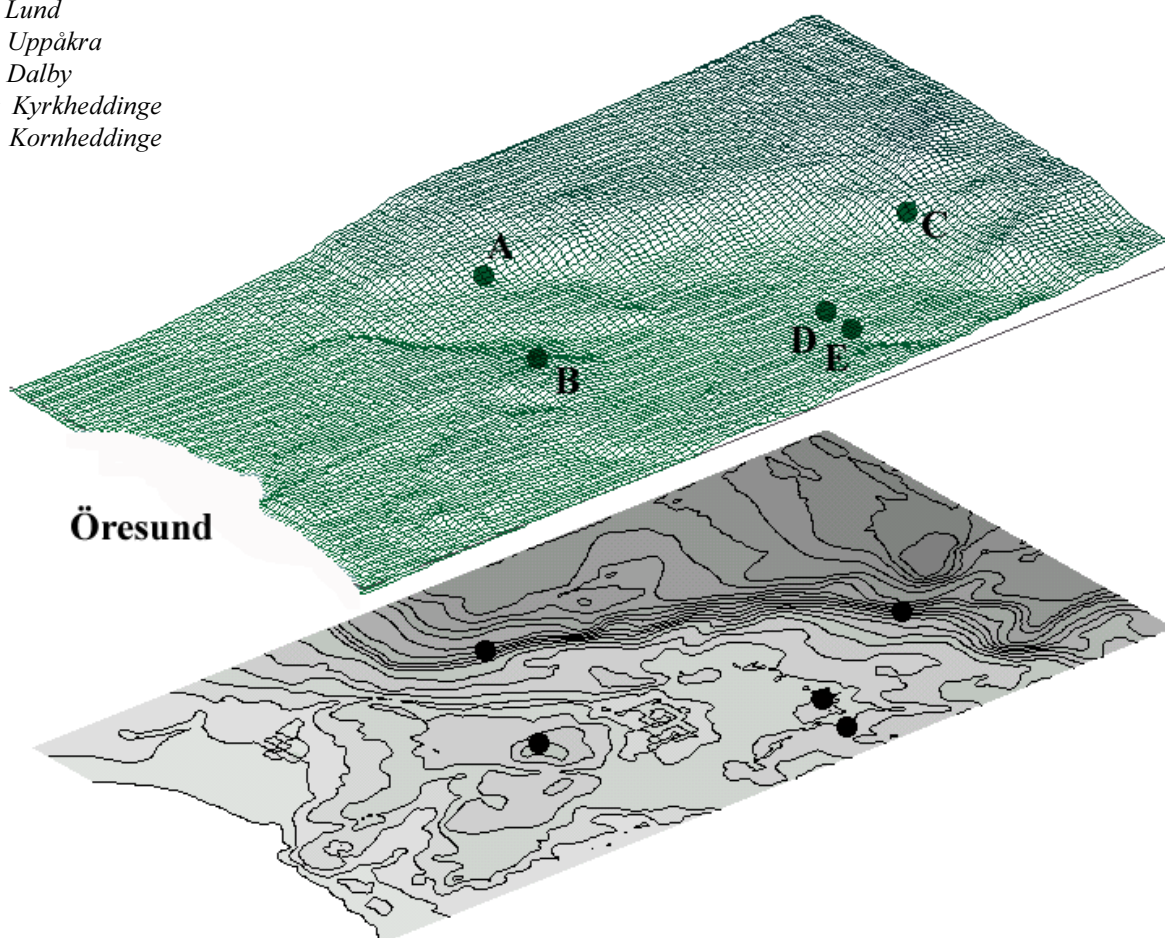
På kyrkotäthetskartan har inlagts de köpingar som man menar har varit större handelsplatser före städernas

uppkomst runt 1000. Köpingarna ligger väl samlade till respektive bygders centra. Dessa centra representerar också tyngdpunkten i de medeltida skånska häraderna. Genom att köpingarna är placerade intill större åar har aktiviteterna i köpingarna varit mycket tydligt riktade mot havet. Det ligger därför nära till hands att tänka sig att dessa köpingar, dvs vikingatida storhandelsplatser, utgjort de olika skånska centralbygdernas internationella kontaktytor. Utgrävningar i Löddeköpinge har visat att denna ”köpinge”-handelsplats varit i bruk fram till runt 1000.

För ett av häraderna, Bara härad mellan Malmö och Lund, med en mycket hög koncentration av kyrkor, saknas emellertid en köpingeort. Som den

*Topografisk återgivning av området utmed Höjeås dalgång.
Fotevikens Museum.*

- A: Lund
- B: Uppåkra
- C: Dalby
- D: Kyrkheddinge
- E: Kornheddinge

Kyrkotäthetskarta med speciella orter som omtalas i artikeln. Ju mörkare områden desto tätare med medeltida kyrkor. Analys Sven Rosborn.

nordligaste utlöparen i Baras härads kyrkokoncentration ligger Uppåkra. Kanske är det så att Uppåkra som handelsplats bör sammankopplas med just Bara härad, dvs den rika bygden söder om Höje å.

Tre högars marknad

I diskussionerna om det äldsta Lund har ända sedan slutet av 1500-talet hela tiden figurerat en speciell marknad – ”Tre högars marknad” – som skulle ha existerat redan långt före stadens tillkomst. Herman Chyträus berättar 1599 i sin *Monumenta Scandinavia* om ett hedniskt kultställe, bestående av en ljuvlig lund med många klara källor som fordom skulle ha funnits i trakten av tre högar öster om staden. Dit strömmade folket samman för att dyrka de tre gudarna Tor, Oden och Frigga, vilka stod som bilder på högarna. Givetvis var denna framställning en fantasiprodukt av sin tid, där man utan källkritik blandat friskt

med uppgifterna om hednatemplet i Uppsala.

Då framstår Mogens Madsen lite mer saklig när han på 1580-talet nedtecknade den tradition som då var levande: ”Det säges att engelsmän fordom i stora skaror för köpenskaps skull strömmat samman till denna trakt av Skåne och särskilt till Lund, där det då långt före Malmös och Köpenhamns grundläggning skall hava funnits en bekant handelsplats.”

Vid medeltidens slut och långt senare hade Lund två årsmarknader. Den ena inföll den 10 augusti och var domkyrkans skyddshelgon Laurentius festdag, den andra marknaden, som bar namnet ”Tre högars marknad”, hölls på våren. År 1504 anges marknadstiden för denna till ”näst efter påska” och 1516 till måndagen näst efter Kristi himmelfärdsdag.

Att ”Tre högars marknad” mycket väl kan ha varit en marknad som har sitt ursprung långt innan staden Lunds uppkomst tyder namnet på. Hittills har man kopplat denna ursprungliga marknadsplats till ett område några kilometer öster om Lund. Här låg tre bronsåldershögar vilka 1569 kallades ”Östre”- respektive ”Vestre trehöj berg agir”. Det faktum att Lunds marker på 1700-talet tämligen omotiverat dragits ut åt öster varvid dessa högar kommit innanför stadens jordar, gör det tänkbart att marknaden legat här. Men genom utgrävningen i Uppåkra har nu faktiskt framkommit ett annat alternativ. Även om det i dag endast finns två högar vid Uppåkra kyrka har det ursprungligen funnits tre. Rester efter den sedan länge försvunna tredje gravhögen har avslöjats vid de arkeologiska undersökningarna. Kan ”Tre högars marknad” vara identisk med handelsplatsen Uppåkra?

Lund - Dalby

År 1060 förändrades den danska kyrkoorganisationen och ett antal stift inrättades. I Skåne blev både Lund och Dalby biskopsstift. Dessa två orter ligger endast ca 2 mil från varandra, en till synes fullständig ologisk placering så nära varandra. Den enda förklaring måste vara att området utmed Højeå:s dalgång haft en alldeles speciell betydelse. Både Lund och Dalby kan förklaras som samhällen etablerade av kungsmakten under slutet av 900-talet – början av 1000-talet, inte omöjligt av Harald Blåtand. Väster om den stora stenkyrkan i Dalby – påbörjad av biskop Egino ca 1060 - har t.ex. en kungsgård legat och ett mynt från 1017-1023 antyder att anläggningen funnits redan vid denna tid.

Hur ska man då kunna förklara Lund och Dalby i förhållande till Uppåkra? För att riktigt försöka förstå bilden saknas några pusselbitar. Ytterligare ett troligt forntida bebyggelsecentrum strax söder om Dalby bör t.ex. tas med i diskussionen. Problemet i dag är att det inte skett några arkeologiska undersökningar i detta område. Bebyggelsen indikeras endast genom kraftigt förhöjda fosfathalter i jorden.

Att det funnits en mäktig forntida bebyggelse i Uppåkra har varit känt sedan 1934. Detta år publicerade nämligen Sockerfabriksbolaget en karta över Skåne på vilken man sammanställt fosfathalten i de skånska jordarna. Marker med hög fosfathalt är ju bra för odling av sockerbetor. Vad man fick på köpet var ett forntida bebyggelsemönster eftersom mänsklig aktivitet genom urin och gödsel skapar höga fosfathalter. På fosfatkartan framstår området runt Uppåkra kyrka som det i särklass mäktigaste fosfatområdet i hela Skåne. De två näst mäktigaste fosfatområdena i Skåne ligger emellertid endast 6-8 kilometer inåt landet, i direkt anslutning till Høje å. Invid Kyrkheddinge finns det ena medan det andra ligger strax bredvid, intill Kornheddinge. Det som gör dessa två områden ytterst spännande är att de inte ligger i

anslutning till någon medeltida by eller senare känt samhälle. De höga fosfatkoncentrationerna måste därför rimligtvis ha uppkommit tidigast under vikingatid.

Något som också styrker en större forntida bebyggelse i området strax öster om Uppåkra och mycket nära Dalby är kartan med kyrkotätheten som här gör en utlöpare från Bara österut. Tätt samlade ligger här också

Oden. Fynd från Uppåkra.

tre orter som alla bär efterledet ”Heddinge” – Kyrkheddinge, Kornheddinge och Mossheddinge. Är det kanske så att detta namn är en kvarleva efter en större bebyggelse i forntid - vikingatid som senare delats upp i mindre bebyggelseenheter? Spelar relationen Heddinge – Dalby

samma roll som Uppåkra – Lund? Under medeltiden finns uppgifter om att Skånes landsting samlats mellan Lund och Dalby. Tingsplats – kultplats – handelsplats är kanske de tre faktorer som man ska placera centralt i framtida diskussioner om bebyggelserna utmed Høje ås dalgång.

Uppåkra efter storhetstiden

Även om den stora handelsplatsen vid Uppåkra verkar ha försvunnit i slutet av 900-talet, har säkert inte platsen helt avfolkats. År 1085 skänkte Knut den helige en större mängd kunglig mark till den blivande domkyrkan i Lund. I det berömda gåvobrev som bevarats, omtalas att kyrkan bl.a. fick mark från Uppåkra: ”I södra Uppåkra 4½ bol. I det andra Uppåkra lika många bol.”

Troligtvis åsyftar de två Uppåkra dagens kyrkby Uppåkra och det en kilometer söder därom liggande Lilla Uppåkra. Oavsett om det nuvarande Uppåkra endast innefattas i ett av dessa två begrepp visar gåvan på starkt kungligt intresse på platsen vid slutet av vikingatiden. Redan 4½ bol är faktiskt bland de största egendomarna som omtalas i gåvobrevet. Kungen har således ägt mycket stora markområden i Uppåkra trots att handelsplatsen försvunnit i slutet av 900-talet.

Det är heller inte omöjligt att tänka sig att någon storman bott kvar i området in på 1000-talet. I Hjärup strax väster om Uppåkra står en runsten. Inskriptionen lyder: ”Navne reste denne sten efter sin broder Toke. Han fann döden västpå.” Dateringen ligger runt 1000 eller strax därefter. I dag står runstenen på en undanskynd plats i en privat trädgård. Ägaren har visserligen klippt ett hål i häcken så förbigående kan se in på stenen men, som brukligt är i Skåne, saknas sevärdhetskringla. Runstenen, som i dag inte står på ursprunglig plats, bör vara rest efter en storman. Den är kanske sista spåret ovan mark som vittnar om Uppåkras storhetstid.

(Inlämnat manus: mars 98)